
СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'27

А. О. Велика

МОВНА СИТУАЦІЯ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ

У статті проаналізовано та визначено особливості мовної поведінки курсантів Одеського державного університету внутрішніх справ в умовах українсько-російської двомовності.

Ключові слова: соціолінгвістика, білінгвізм, мовна ситуація, мовна поведінка

The article deals with the peculiarities of student bilingual behaviour of the Odessa State University Of The Internal Affairs. The results of sociolinguistic research are also specified.

Key words: sociolinguistics, bilingualism, linguistic situation, linguistic behaviour.

Одним із актуальних і надзвичайно важливих питань в Україні стає вивчення мовної ситуації і розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російською двомовністю. В. М. Брицин характеризує мовну ситуацію як “притаманний суспільству спосіб задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї чи кількох мов” [12: 332].

Мовне питання є не лише лінгвістичним, але також і соціальним, політичним, культурним. Мова є джерелом формування нації і певного етнопогляду, що містить такі складові частини, які наявні в усіх представників певної нації. Саме ця проблематика складає предмет нашого дослідження.

У нашій статті, тема якої “Мовна ситуація в Одеському державному університеті внутрішніх справ”, ми робимо спробу вивчення цих проблем. Особливої уваги потребує вивчення мовної поведінки молоді, оскільки молодь — це та соціальна група, яка визначатиме мовну ситуацію, можливі її зміни в майбутньому.

Об'єктом дослідження було вивчення стану, поширеності, укоріненості української мови серед курсантів Одеського державного університету внутрішніх справ, ставлення їх до української мови в умовах конкуренції з російською, виявлення точок зору нового покоління громадян щодо перспектив розвитку і поширення сфер уживання української мови. Адже мова як один із провідних державотворчих чинників вимагає серйозної уваги і є об'єктом вивчення не тільки для науковців (лінгвістів, соціолінгвістів, етнолінгвістів), а також і всієї національно свідомої громадськості, і тому, на нашу думку, вкрай важливим є як вивчення реальної мовної ситуації на теренах України, так і планування заходів, що можуть сприяти покращенню цієї ситуації, виправленню асиметрії, яка штучним шляхом виникла в нашому регіоні. Тому ми вважаємо, що актуальність даного дослідження зумовлена громадським інтересом до сучасного мовного життя в Україні та науковою необхідністю виявлення значущих чинників, що впливають на мовну поведінку людини в умовах білінгвізму.

На сьогодні проблема українсько-російської двомовності, зокрема мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму, є недостатньо розробленою, оскільки на етапі радянської соціолінгвістики подібні дослідження мали більш ідеологічний, аніж науковий характер, вони віддзеркалювали мовну політику СРСР. Однак, у роботах визначних вчених, присвячених дослідженню проблем білінгвізму, є немало цінних ідей і теоретичних узагальнень. Роботи Є. Верещагіна, Ю. Жлуктенка, С. Семчинського, Л. Щерби сприяли цілісному осмисленню даної проблеми, з'ясуванню основних аспектів її вивчення (лінгвістичного, психологічного, соціолінгвістичного, психолінгвістичного). Окремі роботи цього дослідження стосувалися аналізу мовних ситуацій у зарубіжних країнах (Л. Нікольський, Т. Крючкова, О. Швейцер). Вагомий внесок у розробку білінгвіології зробили зарубіжні дослідники Р. Белл, У. Вайнрайх, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман. Роботи цих вчених стосувалися понятійного апарату проблеми двомовності, теорії диглосії, впливу білінгвізму на інтелектуальний розвиток особистості, мовної поведінки білінгвів. При розробці теоретичних і прикладних засад українсько-російської двомовності, функціонування української мови у XX столітті важливе значення мають дослідження Л. Масенко, О. Ткаченко, Ю. Шевельова, Н. Шумарової та ін. Досліджено окремі аспекти білінгвізму: у молодіжному середовищі м. Києва проводила дослідження Т. Бурда, спроба мікросоціолінгвістичного аналі-

зу малої групи належить Н. Шовгун. Досвід мовних політик інших країн у зв'язку з потребою його застосування при розв'язанні мовних проблем вивчали Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Лазаренко, О. Черденченко. Накопичений у зарубіжній науці досвід використання різних методик соціолінгвістичних досліджень застосовує при аналізі українсько-російського білінгвізму Л. Біланюк. Проблемам впровадження державної мови, практичним завданням перегляду правописних, термінологічних і лексикографічних норм української мови, як і критиці бездіяльності влади в царині державної мовної політики багато уваги приділяють відомі мовознавці І. Вихованець, В. Німчук, О. Пономарів, Я. Радевич-Винницький, О. Сербенська, О. Ткаченко, І. Фаріон та ін.

Доцільно буде розглянути двомовність, або білінгвізм, як найпоширенішу із багатомовних ситуацій. “При білінгвізмі дві мови співіснують в межах одного колективу, який користується двома мовами в різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту” [8: 177].

Виникає питання про ступінь знання мов при білінгвізмі. Наприклад, у словниках лінгвістичної термінології Ж. Марузо і О. С. Ахманової висловлювалися погляди, що білінгвом можна визнати лише ту особу, яка досконало володіє двома мовами і вільно переходить від користування однією до іншої. Але ще А. Мейє відзначав, що при двомовності не можна досягнути однакового рівня знань двох мов, а А. Мартіне називав розуміння білінгвізму як рівне володіння двома мовами “наївною концепцією”. Питання про ступінь володіння білінгвами другою мовою слід вважати дуже важливим, воно набуває особливого значення під час трактувань поняття білінгвізму. Так, наприклад, В. А. Аврорін вважає, що “двомовністю слід визнати однаково вільне володіння двома мовами. Інакше кажучи, двомовність починається тоді, коли ступінь знання другої мови наближається до ступеня знання першої” [1: 148]. Інше визначення двомовності знаходимо у відомій праці У. Вайнрайха “Мовні контакти”: “Практику почергового користування двома мовами ми будемо називати двомовністю, а осіб, що її здійснюють, — двомовними” [4: 22]. Схоже визначення, яке, щоправда, виглядає компромісом між традицією радянських вчених і зарубіжним досвідом, дає В. Ю. Розенцвейг: “Під двомовністю, як правило, розуміється володіння двома мовами і регулярне переключення з однієї на другу в залежності від ситуації спілкування” [11: 4]. Але більшість дослідників білінгвізму, в тому

числі й український вчений Ю. О. Жлуктенко, вважають, що в переважній більшості ситуацій дві мови, якими володіє білінгв, перебувають у неоднаковому становищі.

Для соціолінгвістики як білінгвізм, так і диглосія — соціальні явища, принципово схожі між собою. Поняття “диглосія” запропонував американський мовознавець Ч. А. Фергюсон. Диглосія — це одночасне існування в суспільстві двох мов чи двох форм мови з функціональним розподілом. На відміну від білінгвізму, диглосія передбачає обов’язкову свідому оцінку мовцями мови за шкалою “високий-низький”. Компонентами диглосії можуть бути різні мови, різні форми існування однієї мови, різні стилі мови.

Мета роботи полягає у проведенні аналізу мовної ситуації в середовищі курсантів Одеського державного університету внутрішніх справ (ОДУВС) та у визначенні тенденцій поширення української мови як основного засобу комунікації в усіх сферах життя курсантів.

Завдання нашої роботи полягає у визначенні розподілу курсантів за типом мовленнєвої поведінки, а також тенденцій змін у ставленні курсантів до статусу та функціонального навантаження української мови.

Перспективи розвитку мовної ситуації визначаються позицією інтелектуальної та державної еліти. З огляду на це, важливо визначити мовні орієнтири молоді, її мовне середовище. Було проведено анкетування серед курсантів з метою дослідити мовну поведінку в умовах українського-російського білінгвізму. Нас зацікавив саме цей навчальний заклад тому, що там навчаються майбутні представники виконавчої влади і, можливо, їх мовна поведінка буде впливати на мовну політику держави в майбутньому.

В анкетуванні взяли участь 94 особи віком від 16 до 22 років. Серед них 80% чоловіків і 20% жінок. Така мала кількість жінок-респондентів пояснюється професійною спрямованістю і закритістю ВНЗ. За національною приналежністю респонденти представлені так: українці (95%), росіяни (3%), вірмени (1%) і не визначились (1%). Ми маємо більш-менш сталу картину національної самоідентифікації наших респондентів. Хоча цей ВНЗ знаходиться в Одесі, але наші респонденти представляють різні регіони України за місцем проживання: Одеса (30%), Одеська обл. (27%), Вінницька обл. (17%), Миколаївська обл. (16%), Полтавська обл., Волинська обл., Херсонська обл. (по 2%), Житомирська обл., Хмельницька обл., Черкаська обл. (по 1%) і не відповіли (1%).

Проаналізувавши отриману завдяки анкетуванню інформацію, спробуємо прокоментувати її, визначити модуси розвитку особистісних бачень, суб'єктивних уподобань наших респондентів.

На наш погляд, доречно почати із блоку питань про усвідомлення/неусвідомлення респондентами існування в державі мовної проблеми.

Питання	так	ні
На Вашу думку, чи існує мовна проблема в Україні?	83%	17%

Із таблиці бачимо, що 83% курсантів ОДУВС вважають, що мовна проблема існує і тільки 17% не бачать ніякої проблеми.

Питання	1	2
На Вашу думку, скільки державних мов повинно бути в Україні?	62%	38%

Можна констатувати, що більшість, а саме 62% наших респондентів, висловили думку щодо необхідності існування тільки однієї державної мови, а 38% — двох державних мов.

Р. Зорівчак стверджує, що “державна мова — це така, що функціонує повноцінно на всіх рівнях у державі, має цінну нормативну базу, розвинену метамову, багату систему функціональних стилів [7: 169]. А це можливо тільки при наявності однієї державної мови.

Отже, знаючи ставлення наших респондентів щодо мовного питання, можна подати їхні думки з приводу шляхів розв'язання мовної проблеми:

звернутися до думки народу (референдум, компроміс, договір, демократично)

підтримати українську мову (впровадити українську мову в усі сфери життя, починаючи із влади, приділяти більшу увагу українській мові)

освіта і виховання (звертатися до здобутків української культури)
підвищення української самосвідомості і національної гордості
введення двох офіційних мов

активніше поширювати українськомовні фільми і активніше видавати літературу українською мовою

Серед респондентів були такі, що вважали за потрібне вводити цензуру, проводити політику українізації; вбачали, що введення другої державної мови погіршить мовну ситуацію; деякі не бачили мовної проблеми взагалі, хотіли використовувати будь-яку мову за ба-

жанням, а кілька респондентів висловили думку, що мовної проблеми вже не вирішити.

В. Білецький і В. Радчук пропонують такі корисні і дієві методи впровадження державної мови, як “реальне підвищення авторитету мови і створення таких умов чи передумов, за яких українською мовою говорити було б просто необхідно, а знати її — корисно для кар’єри, інформаційного обміну, праці на комп’ютері тощо” [3: 57].

Для того, щоб стати державним службовцем, треба навчатися у ВНЗ, і не останнє місце в навчальному процесі посідає мова та якість мови. М. Наєнко зазначає, що “у кожному регіоні України, на жаль, процес переведення навчального процесу на державну мову відбувається не однаково інтенсивно і зі своїми труднощами” [9].

Питання	так	ні
Чи бажаєте Ви, щоб українській мові приділялася більша увага у Вашому ВНЗ?	72%	28%

72% опитаних прагнуть покращення рівня застосування української мови в ВНЗ, а 28% вважають, що українській мові приділено достатньо уваги для належного оволодіння нею. Отже, результати, з одного боку, песимістичні, а з іншого — виявляється усвідомлення необхідності досконалого вивчення української мови. Н. Непийвода слушно пропонує переорієнтувати нинішній курс “Ділової української мови” на дисципліну “Основи професійної мовної підготовки”, “що сприятиме реальному впровадженню української мови в різних сферах суспільного життя” [10].

Питання	так	ні
Чи існує для Вас проблема перекладу термінів з російської на українську мову і навпаки?	60%	40%

У 60% респондентів існування проблеми перекладу термінів є наслідком недостатньої уваги ВНЗ до вивчення ділової української мови, а оскільки терміни наші респонденти будуть використовувати щодня, то ця проблема вимагає негайного вирішення. 40% не мають труднощів з перекладом чи їм здається, що проблема у них відсутня. М. Гінзбург відзначає, що, саме від того, як написано нормативні документи, залежить, чи буде український діловий і науковий стиль удосконалюватися й збагачуватися, чи — як часто, на жаль, трапляється — буде засмічуватися”. Дослідник висуває пропозицію створення

багаторівневої мовно-термінологічної експертизи законодавчих актів та нормативних документів з метою поліпшення якості законодавчої й нормативної бази, забезпечення системності, понятійної узгодженості [6: 9].

Питання	українська	російська	немає різниці
Яка мова для Вас легша для сприймання спеціальної літератури?	46%	23%	31%

Можна вважати, що саме українська мова у 46% респондентів є легшою для сприймання спеціальної літератури, вдвічі менше (23%) краще сприймають російську мову, а 31% зазначили, що вони вільно користуються обома мовами під час навчання.

Далі нас цікавили відповіді на питання, що стосуються взаємозв'язку майбутньої професійної діяльності і української мови, оскільки використання української мови є обов'язковим для державного службовця.

Питання	так	ні
Чи є достатнім Ваш рівень володіння українською мовою для державної служби?	72%	28%
Питання	так	ні
Чи є обов'язковим знання та використання української мови у Вашій професії?	78%	22%

Ми отримали результати, що для 78% респондентів українська мова посідає чільне місце в майбутній професійній діяльності, а 22% не погоджуються з цим. Можна порівняти, що саме 72%, тобто більшість, має достатній рівень володіння для державної служби, але не треба забувати, що ця оцінка суб'єктивна, а 22% респондентів хочуть покращити свій рівень володіння українською мовою. О. Виноградова, досліджуючи мовну компетенцію, зауважує, що “знання тільки словника й граматики є недостатнім, щоби спілкування певною мовою було успішним: необхідно знати ще й правила та умови вживання мовних одиниць” [5: 63].

Д. Х. Баранник виокремлює мову права як окремий функціональний стиль і доводить, що “діловий стиль у конкретно-термінологічному розумінні охоплює такі жанрові форми, як службова (канцелярська) документація і листування, протоколи зборів, засідань, конференцій, акти як офіційні документи (записи) про певний факт, доповідні за-

писки і рапорти службових осіб, заяви, розписки, доручення тощо” [2: 9]. Але іншу групу становлять нормативно-правові акти, а тому буде доцільно виділити мову права як окремий стиль, який обслуговуватиме певну сферу людської діяльності. Нам потрібно було виявити, яка мова обслуговує мову права у наших респондентів.

Питання	укр.	рос.	не відповіли
Якою мовою оформлені службові документи та ділові папери?	85%	7,5%	7,5%
Якою мовою Ви заповнюєте бланки службових документів під час проходження навчальної практики?	91,5%	6,5%	2%

Такі результати нас приємно вразили, оскільки ведення документації є одним з головних обов’язків державних службовців. Наші респонденти це підтвердили: 85% користувалися службовими документами українською мовою і 91,5% заповнюють бланки службових документів під час проходження практики українською.

Як свідчить проведене нами соціолінгвістичне дослідження, мовну поведінку курсантів Одеського державного університету внутрішніх справ характеризує українсько-російська двомовність з елементами диглосії. Двомовність респондентів слід визначити як асиметричну, з переважанням російської мови, оскільки кількісно група носіїв російської мови переважає групу носіїв української мови. Активна мовна поведінка характеризується у більшості випадків не нейтральним, а диглосним білінгвізмом, без повного витіснення тієї чи іншої мови з якоїсь сфери функціонування, що свідчить про частковий диглосний білінгвізм.

Отже, результатом нашого дослідження є усвідомлення того, що зараз ще немає підстав говорити про повне панування української мови в нашому регіоні, однак, за даними анкетування, можна стверджувати, що молодь свідома того, що така проблема існує, і намагається зробити все, аби мова титульної нації посіла належне місце.

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о проблеме социолінгвістики). — Л.: Наука, 1975. — 276 с.

2. Баранник Д. Х. Мова права як окремий функціональний стиль// Мовознавство. — 2003. — №6. — С. 8–17.

3. Білецький В., Радчук В. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю// Схід. — 1997. — № 5. — С. 57–63.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние, проблемы исследования. — Благовещенск: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртене, 2000. — 264 с.
5. Виноградова О. Мовна компетенція як соціолінгвістична проблема// Вісник Львівського університету. — Л.: ЛНУ, 2006. — Вип. 38. — Ч. II. — С. 60–64.
6. Гінзбург М. Зробити українську державною де-факто // Урок української. — 2004. — №10. — С. 8–10.
7. Зорівчак Р. Боліти болем слова нашого.... — Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. — 296 с.
8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. — К.: Академія, 1999. — 288 с.
9. Наєнко М. Про державну мову в українських університетах. — *Доступний з:* < www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/32.html >.
10. Непийвода Н. Як усе ж таки запровадити українську мову в наших вузах? — *Доступний з:* < www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/34.html >.
11. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты. Лингвистическая проблематика. — Л.: Наука, 1972. — 80 с.
12. Українська мова. Енциклопедія // В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. — К.: Укр. енциклопедія, 2000. — 752 с.